

ՔՕՍԵԱՆ Հ. Յ. Ժ. Վ. — Բարձր Հայք. Հատոր Ա. Կարին քաղաքը: Տեղագրութիւն. պատմութիւն եւ սովորութիւններ: 27 պատկերով, էջք 496: Վիեննա 1925:

Պատմութեան, ինչպէս եւ վեպերու եւ առասպելներու ամէնէն սրտայոյզ դրուագներն անոնք են, որոնց մէջ ընդհանուր նախճիրէ, անճիտացումէ ճողորպած արքայազուն մանուկներու — ապագայ հերոսներու — բախտորոշ արկածները կը նկարագրուին...

Կրնա՞ր երբեք գուշակել Հ. Քօսեան, թէ 1899 թուականին՝ ամէն չարեաց անկասկած այդպիսի «մանուկ» մը կը յանձնէր Պատմութեան անվկանդ էջերուն, երբ հայաշատ Զմիւռնիոյ նկարագրութիւնը կ'ընծայէր մեզի, այնչափ խնամքով: Վստահ ենք, թէ Զմիւռնիոյ վտարանդի Հայութիւնն այսուհետեւ վշտախառն գոհունակութեամբ միայն պիտի թելթէ իր ծննդավայրին — երջանիկ օրերու — Յիշատակարանը, միաժամանակ երախտագիտական հոգեծին փունջ մը նուիրելով ժրջան հաւաքողին:

Կարին քաղաքը գուցէ միակն է Հայաստանի քաղաքներէն, որ յաջողեցաւ, դարձեալ Հ. Քօսեանի շնորհիւ մաղապուր ապաւինիլ նոյնպէս Պատմութեան գիրկը, նախ քան իր այրացաւեր կործանումը: «Երբ մենք ալ Վիեննայի Միթթարեանքս ստիպուեցանք թողուլ Կարին քաղաքը Նոյ. 21ին, այս գրութիւնները Խուզարկիչ ձեռքերէ եւ աչքերէ ազատելու համար՝ անկորուստ մինչեւ Պոլիս հասցնելու համար, Իրարու կցելով, Խաւաքարտի վերածելով, յաջողեցանք մեզ հետ բերել Պոլիս» (Յառաջաբան): Փոքրիկ Արտաշիսին, Սանատրուկի որդւոյն, դիւցազներգութիւնն է այս: Սմբատ ստնտուն ձեռքով նախճիրէն ազատած մանկիկը խնդրակներու հետապնդումէն ազատելու համար՝ ծպտեալ սար ու ձոր թափառելէն ետեւ կը յաջողի վերջապէս Պարսից սահմանն անցնիլ:

Եւ ինչպէս չգուրգուրար աշխատանքի մը վրայ, որ տարիներու կենսամաշ երկունքի պտուղն էր, եւ Ազգին սրտի հատորներէն միոյն՝ իր իսկ օրրանին՝ հարազատ պատկերը պիտի ըլլար: «Թերթեցիկ, կ'ըսէ, պրպտեցիկ» տեղւոյն կատմամբ օտար եւ ազգային հեղինակներու՝ հնախոյզ անձանց գրութիւնները: Հոս հոն գտնուած հին ձեռագրաց յիշատակարաններն աչքէ անցնելով, քաղցիկ մեր նպատակին ծառայող տողերը: Առաջնորդարաններու դիւանատանց մէջ պահուած հին գրութիւնները որոնելով, ընդօրինակեցիկ կարեւորները, եւ վերջապէս հնու-

թեան պատկանող քարերու քանդակեալ արձանագրութիւնները՝ որչափ գտանք՝ նոյնութեամբ օրինակեցիկ: Գալով նոր շրջանին՝ «Տոհմային սովորութեանց ճշգրիտ գաղափար մը կազմելու դիտաւորութեամբ, դիմեցիկ ալեւոր անձանց. ներկայ ապրող ժողովրդեան բարքն ու վարքը դիտելով ուսումնասիրեցիկ. կրթական հաստատութիւնները հետազօտելով, մէկ խօսքով՝ ինչ որ կը պատկանէր ներկայ տոհմին եւ հայութեան, գրի առնուլ փութացիկ» (անդ):

Իրօք ալ, 496 էջերու մէջ խտացած կը տեսնենք հին ու նոր Կարնոյ պատմութիւնն ամէն տեսակէտով, մանրակրկիտ թուեր ու թուականներ, զանազան նիւթի հայող համեմատական տախտակներ, տեղերու եւ անձինքներու երկարաշունչ ցանկեր, շիրմաքարերու տարժանելիօքէն առեղծած արձանագրութիւններ, արձակ ու չափական յիշատակարաններ, սովորութիւններու եւ առածներու նշմարներ... մինչեւ 1914 դիմեմ թուականը: Այդ ամէնը ոչ միայն լիառատ նիւթ կ'ընծայեն ապագային՝ պատմագետ, ազգախօս բանասէրներու, այլ եւ ներկայիս իսկ՝ իր ամբողջութեանը մէջ՝ վայրաժատին բնիկներու սրտին շատ մօտիկ, անբաժան ընկեր պիտի ըլլայ այդ գիրքը, իբր մորմօքիչ հակադրութիւն մի՛ խաղաղ ու շինարար անցեալի մը եւ յեղափարծ բնաջնջումի: Հեղինակին տխուր միութարութիւնն է այս. «... հետազօտութեանս առարկայ նիւթ ըրած ժողովուրդը ցրուեցաւ, մեռաւ, անհետացաւ, յիշատակարանները ջնջուեցան, սակայն անոնց եւ իրենց նախնաց յիշատակը պիտի մնայ անջնջ երկասիրութեանս էջերուն մէջ, եւ կը յուսամ, որ օր մը հայ բանասէր գրասէր անձինք հաճ աչքով պիտի դիմաւորեն երկասիրութիւնս եւ սյս պիտի ըլլայ միմիայն մեր ջանից եւ աշխատանաց վարձքը»:

Հեղինակն յուսով է, որ ի մօտոյ մամլոյ կը յանձնէ Կարնոյ նաեւ գիւղերու տեղագրութիւնը նոյնպէս եւ աւելի մանրակրկիտ աշխատանքի օրինակ մը, որ զարմանք պիտի պատճառէ ընթերցողներուն:

Ժամանակակից անցքերու այս տխուր բայց կոթողական աշխատութիւնը, պիտի պատմէ գալիք սերունդներուն, թէ սրտցաւ գրիչ մը, որ տուկացի էր գրի առնելու այս ամէն բան, անկասկած բարձրադէտ զննող մ'եղած է ժամանակի կրկնակ — այսօրուան տխուր ու վաղուան ժպտուն — երեսներուն...

Հ. ՍՐԱՊԻՈՆ ՆՂԱՅԵԱՆ

